

boek besprekingen

Annette van der Post TAAL OVER SEKSE

Taalseksisme is niet langer een onderwerp dat alleen op borrelpraatniveau ter tafel hoeft te komen. De publikatie *Taal over sekse* van Joke Huisman is een redelijk geslaagde poging om het onderwerp dat aan het eind van de zeventiger jaren in de belangstelling kwam, nu eindelijk eens uit te diepen en binnen een theoretisch kader te plaatsen.

Indertijd werd in diverse publikaties op het gebied van taal en sekse al onderscheid gemaakt tussen onderzoek naar verschillen in taalgebruik van vrouwen en mannen (daarover Brouwer e.a. *Vrouwentaal en Mannenpraat*) en onderzoek naar taal over vrouwen (en mannen?) ook wel taalseksisme genoemd. Dat laatste gebied was er tot nu toe bekaaid afgekomen in Nederland met enkele niet al te diep gravende publikaties.

Joke Huisman wil daar nu verandering in brengen en schroomt niet de hand in eigen boezem te steken (gezien vroegere publikaties van haar over dit onderwerp). Zij neemt daarbij eerst de term 'taalseksisme' zelf onder de loep. Zij komt tot de conclusie dat die term die aanvankelijk voor het hele terrein van taal over vrouwen gehanteerd werd, beter alleen gereserveerd kan worden voor die taaluitingen die bewust denigrerend zijn voor vrouwen. Taal op zich kan niet seksistisch zijn, stelt zij. Met het gebruik van die term wordt moedwilligheid van mannen gesuggereerd om

vrouwen via taal eronder te krijgen. Zo'n complottheorie gaat niet op. Joke Huisman gebruikt voortaan de formulering: het sekse-onderscheid in taal.

In hoofdstuk 1 biedt Huisman de lezer een theoretisch kader dat het zicht op sekse-onderscheid in taal kan verhelderen. Verschillende visies op de relatie taal en werkelijkheid komen aan de orde. Sinds Sapir en Whorf hun hypothese formuleerden blijven mensen geboeid door de vraag of in de eerste plaats de cultuur van een taalgemeenschap de taal beïnvloedt of juist de taal het waarnemen ordent en daardoor de cultuur van een gemeenschap. Deze kwestie is ook in de discussies over taalseksisme weer actueel. Is sekse-onderscheid in taal het gevolg van de ongelijke verhouding tussen de seksen of juist de oorzaak van die ongelijkheid? Geloof je dat laatste dan is er heel wat te verwachten van taalveranderingsvoorstellen. Joke Huisman ziet taal en cultuur niet op die manier gescheiden, maar meent dat taal een onderdeel van de cultuur van een gemeenschap is. Talig handelen is maatschappelijk handelen. Daarmee wordt een antwoord op bovenstaande vraag overbodig.

Hoofdstuk 2 gaat over hoe het biologisch verschil tussen vrouwen en mannen cultureel wordt ingevuld in onze samenleving. Interessant is de vraag welke rol de taal daarbij speelt. De auteur stipt dat wel even aan, maar kan geen antwoorden aanreiken. Die zijn ook nog niet voorhanden in dit stadium van feministische taaltheorie-ontwikkeling.

Toch is het jammer dat de theoretische visies uit de twee inleidende hoofdstukken op die manier niet echt verbonden worden met het eigenlijke (literatuur-)onderzoek in de latere hoofdstukken. Een euvel waar niet alleen deze publikatie aan lijdt. Wel weet men na lezing van beide hoofdstukken vanuit welke theoretische achtergrond Huisman opereert.

In hoofdstuk 3 wordt uitgelegd wat een 'privatieve' tegenstelling tussen de begrippen mannelijk en vrouwelijk is. Dit gebeurt aan de hand van een bestaand betekenisanalyse-model. Volgens mij maakt Huisman het daarmee onnodig ingewikkeld. Een niet taalkundig geschoolde lezer moet zich nu door dit model heen worstelen om de lijn van het betoog te kunnen blijven volgen, terwijl het best zonder die omweg had gekund. Een element in dit model is dat ongemarkeerde vormen mannelijk zijn en gemarkeerde vormen vrouwe-

lijk. De norm is mannelijk, de afwijking vrouwelijk (bijvoorbeeld medewerker — medewerkster). Het begrip vrouwelijk wordt dus gedefinieerd als niet-mannelijk, als het ontbreken van mannelijkheid. Wanneer een begrip wordt gedefinieerd als ontkenning van het tegenovergestelde begrip, noemt men dat een privatieve tegenstelling. Huisman constateert dat deze privatieve opvatting van vrouwelijk en mannelijk niet alleen in dit analysemodel opduikt, maar ook op betekenisniveau zelf. Daarover gaat hoofdstuk 4. Woorden die naar vrouwen of hun bezigheden verwijzen hebben vaak een minder positieve dan wel een negatieve betekenis vergeleken bij woorden die verwijzen naar mannen en hun bezigheden. *Hij is beroeps* wordt neutraal opgevat, *zij is beroeps* krijgt een seksuele bijbetekenis. Een *secretaris* heeft een heel andere functie dan een *secretaresse*. Een *vrijgezelle man* zet de bloemetjes buiten, terwijl een *vrijgezelle vrouw* zit te verzuren. Over dit soort dingen zegt Joke Huisman terecht dat niet de benaming op zich, maar de sekse van de personen om wie het gaat de ongelijke betekeniswaarde uitmaakt.

Hoofdstuk 5 gaat over heel herkenbare zaken. Iedereen die wel eens iets schrijft kent de problemen van de zogenaamde sekseneutrale persoonsaanduidingen als *de leerling*, *het kind*, *het individu*; dan komt men toch nog in de knoop met verwijzingen middels persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden. Sekseneutrale voornaamwoorden hebben we daar immers niet voor. Nu is het gebruikelijk als de sekse van de persoon over wie het gaat onbekend is, met mannelijke aanduidingen te verwijzen (*hij*, *hem*, *zijn*), vanuit de veronderstelling dat dit neutraal wordt opgevat. Ook hier steekt de privatieve opvatting dus de kop op. Het blijkt niet alleen gebruikelijk om het zo te doen, maar — wat ik niet wist — zelfs min of meer verplicht. Geeft de context geen uitsluitel over de sekse van de persoon dan moet, zo zegt Het Groene Boekje (de spellingswet van 1947), het woordgeslacht (!) doorslaggevend zijn. Woordgeslacht en biologisch geslacht worden hier dus gekoppeld. Bij nader onderzoek blijken veel neutrale persoonsaanduidingen een mannelijk woordgeslacht toegedicht te krijgen in Het Groene Boekje (bijvoorbeeld *persoon m*). Daarmee wordt mannelijke verwijzing dus tot regel.

Sekseneutrale persoonsaanduidingen worden vaak helemaal niet neutraal opgevat. Martyna (1978) toont dat aan met een heel aardig onder-

zoek. Hij legde vrouwen en mannen invulzinnen als de volgende voor:

Als iemand geld verliest op straat, dan is ... een sufferd. Bij navraag bleek dat 60 procent van de mannen die hier *hij* invulden daadwerkelijk aan een manspersoon had gedacht. Van de vrouwen die *hij* invulden dacht maar 10 procent daadwerkelijk aan een manspersoon. De andere 90 procent had geen specifieke voorstelling van een man, maar vulde 'bij gebrek aan beter' *hij* in. Opmerkelijk dus: de sekse van de hoorder of luisteraar bepaalt de interpretatie van de zogenaamd sekseneutrale persoonsaanduidingen.

Veel sekseneutrale persoonsaanduidingen functioneren dus niet als zodanig, omdat zij in eerste instantie mannelijk geïnterpreteerd worden. Dit geldt ook voor beroepsbenamingen van die beroepen die in meerderheid door mannen worden uitgeoefend. Dit inmiddels overbekende raadseltje vormt daar een duidelijke illustratie van: 'Een jongen en zijn vader kregen een ernstig auto-ongeluk. De vader was op slag dood, maar de jongen leefde nog, hoewel ernstig gewond. Hij werd onmiddellijk naar het ziekenhuis gebracht, waar hij met spoed geopereerd zou worden. Toen hij de operatiekamer werd binnen gebracht, keek de chirurg naar hem en zei: "Ik kan hem niet opereren, het is mijn zoon." Hoe is dat mogelijk?' In hoofdstuk 6 worden sekseverschillen in de taalschat zelf behandeld. Deze verschillen kunnen de basis vormen voor taalseksisme. Een kritisch taalgebruiker hoeft er echter geen gebruik van te maken. Taalseksisme kan dan als volgt worden gedefinieerd: x is seksistisch als door het uiten van x in context y opzettelijk een ongerechtvaardigd of irrelevant onderscheid naar sekse wordt gemaakt op zodanige manier, dat vrouwen worden benoemd als minderwaardige, onbetekende of seksuele wezens (pag. 54).

In uitingen als wat een *manwijf* of *typisch vrouwenlogica* ligt het seksistische er dik bovenop. Toch kan een uiting als *zij is een aantrekkelijke vrouw* even goed seksistisch genoemd worden in de context van een gesprek over het wetenschappelijk standpunt van de vrouw in kwestie. Hoe talig is nu zo'n taalseksisme, vraag ik me af. De laatste tijd zijn woordenboeken doelwit van taalseksisme-speurders geworden. Eigenlijk zou je een woordenboek niet van taalseksisme kunnen betichten, omdat een woordenboek een objectief beeld moet geven van de taalschat, alle vrouwen-vriendelijkheden inclusief. Toch blijken woorden-

boekmakers er niet in te slagen. Onderzoek op dit gebied in Van Dale (10e druk) onthult dat daar waar de woordenboekmakers keuze hadden, vrouwen vaak in een onnodig slecht daglicht zijn gesteld (in de selectie van woorden, afleidingen en voorbeeldzinnen). Bijvoorbeeld:

- de eerste betekenis van *gezin* is: *vrouw en kinderen, hij gaat met zijn gezin op reis* (inmiddels bijgesteld in de 11e druk);
- wel *vrouwenlogica*, geen *mannenlogica*; wel *mannenmoed*, geen *vrouwenmoed*;
- *papagaai* — *iemand die anderen napraat, zij is de papagaai van haar moeder*.

Woordenboekmakers moeten op z'n minst zorgen niet al te ver achter te lopen bij de feitelijke situatie. Dat ze dat zelf ook vinden blijkt wel uit het feit dat in de 11e druk (1984) het een en ander is bijgesteld.

Joke Huisman onderscheidt drie produktieve mechanismen ten aanzien van vrouwen in de taalschat:

- associatie met seks; bijna alle woorden voor vrouw of meisje kunnen in een bepaalde context een seksuele betekenis krijgen, bijvoorbeeld *de vrouwtjes*;
- passiviteit tegenover activiteit: *zij wordt geneukt, hij neukt*;
- trivialisering middels verkleiningsuitgangen, bijvoorbeeld *hulpje, dikkerdje*.

Logisch dat vrouwen die vanuit hun eigen invalshoek over seksualiteit willen schrijven in de problemen raken. De bestaande taalschat blijkt niet toereikend.

Hoofdstuk 7 gaat over welke taalveranderingen er spontaan optreden met betrekking tot sekseonderscheid en wat er via bewuste taalplanning verbeterd kan worden. Immers, als talig handelen beschouwd wordt als maatschappelijk handelen, kan taalverandering maatschappelijke verandering betekenen.

Huisman stelt zich op het standpunt dat taalplanning die voldoende aansluit bij maatschappelijke ontwikkelingen en niet strijdig is met gangbare taalveranderingsprocessen zin heeft. Het introduceren van geheel nieuwe woorden, zoals Straver (1975) voorstelt:

nen in plaats van *hij* of *zij*
zaar in plaats van *zijn* of *haar*
haam in plaats van *hem* of *haar*

om het probleem van de sekseneutrale voornaamwoorden op te lossen, lijkt daarom niet zinvol. Joke Huisman ziet wel iets in het herwaarderen

van woorden die in de loop der tijd een ongunstige betekenis voor vrouwen hebben gekregen. Een voorbeeld daarvan is het hernieuwd gebruik van het woord *meiden* in *meidengroep*, *meidenwerk* en *meidenblad*.

Een groot deel van dit hoofdstuk wordt besteed aan vrouwelijke beroepsbenamingen; een terrein waar heel concreet maatschappelijke en talige ontwikkelingen samenkomen. Status en prestige spelen een belangrijke rol bij veranderende beroepsbenamingen. Treden er meer mannen toe tot een traditioneel vrouwenberoep, dan verandert de beroepsbenaming vrij snel in één met méér prestige, bijvoorbeeld *verpleegster* — *verpleegkundige*. (Over de praktijk van taak- en machtsverdeling bij toename van het aantal mannelijke verpleegkundigen is inmiddels de opvallende publicatie *Kroonprinsen en Assepoesters* van Marlies Ott verschenen.)

Dit zijn zonder meer interessante processen. Maar naar mijn idee behandelt Huisman de beroepsbenamingen een beetje te uitvoerig of misschien te weinig talig om mij te boeien. Voor een meer talige benadering van veranderingen in vrouwelijke beroepsbenamingen kan men ook het artikel 'Hoe vrouwelijk is een hoofd?' van Dédé Brouwer in *De Gids* nr 2, 1985, lezen.

Hoofdstuk 8 bestaat uit een samenvatting en conclusies uit de voorgaande hoofdstukken.

In hoofdstuk 9 vraagt Huisman zich af welke veranderingsstrategie vanuit feministisch perspectief de voorkeur verdient, als we het hebben over persoonsaanduidingen.

Er zijn op het moment twee ontwikkelingstendenzen gaande, zowel spontaan als gepland:

- de neutraliseringstendens, dat wil zeggen de mannelijke vorm wordt gebruikt om naar mannen en vrouwen te verwijzen (bijvoorbeeld *docent, arts*). Overwegingen die hiervoor pleiten zijn:

- * mannen en vrouwen worden formeel gelijk gesteld (al is de vorm 'toevallig' de mannelijke)
- * het gebruik van één vorm is minder omslachtig
- * het prestige van de mannelijke vorm straalt nu ook op vrouwen af
- * onnodig onderscheid tussen de seksen verdwijnt;
- de differentiëringstendens, dat wil zeggen mannelijke en vrouwelijke aanduidingen worden naast elkaar gebruikt (bijvoorbeeld *leraar, lerares*). Overwegingen die hiervoor pleiten en dus tégen neutralisering:

- * mannen en vrouwen zijn maatschappelijk (nog) niet in gelijke positie; dat moet je niet verdoezelen, maar juist zichtbaar maken; op zo'n manier kan het nog bewustmakend werken
- * het gebruik van juist de mannelijke vorm voor beide seksen lijkt een bevestiging van de huidige ongelijke situatie
- * neutrale aanduidingen blijken niet te bestaan; dat kan ontmaskerd worden door het gebruik van mannelijke vormen en vrouwelijke vormen naast elkaar.

Het is duidelijk dat Joke Huisman kiest voor differentiëring zowel voor beroepsbenamingen als bij voornaamwoorden die naar personen verwijzen. Dus *leraar—lerares* liever dan *leerkracht*; *hij of zij* liever dan *hij*.

Naar mijn idee ontwikkelen persoonsbenamingen zich toch spontaan in de richting van neutralisering. En misschien komt dat door de voorkeur die vrouwen zelf daarin hebben. Ik noem mijzelf puur gevoelsmatig liever *Neerlandicus* dan *Neerlandica*, liever *docent* dan *docente*. Blijkens onderzoekjes van zowel Huisman als Brouwer ben ik daarin ook niet de enige. Het zal toch de aantrekkingskracht van het mannelijk prestige zijn! Met de verwijzende voornaamwoorden gaat het wellicht precies de andere kant op. Steeds meer hoor en lees ik de *hij of zij*-constructie. Terecht, dacht ik.

Een *leerkracht* die doelstellingen voor een les formuleert, meewerkt aan schoolmethodes, een artikel schrijft kan niet meer klakkeloos zinnen noteren als:

De leerling geeft zijn interpretatie van het verhaal in zijn eigen woorden weer. Zolang er nog geen nieuwe richtlijnen zijn uitgevaardigd, zal *zij* aan dit punt aandacht moeten besteden en *haar* keu-

ze verantwoorden in een voetnoot. Ik vind dat *zij* datzelfde ook kan eisen van *haar* bovenbouw vwo- en havo-leerlingen als zij werkstukken maken.

Wat dacht u trouwens van bovenstaande 'oplossing' (de *leerkracht*, *zij*, *haar*)? Zo doe ik het op het ogenblik. De mannelijke (neutrale) persoonsaanduiding combineren met een vrouwelijke (neutrale) verwijzing. Dus ook:

De leerling geeft haar interpretatie etc. Voorlopig is het wel aardig om het zo te doen, omdat het lezers attendeert op het probleem.

Voor mensen met enige achtergrond in de taalwetenschap en belangstelling voor taal en sekse ligt hier een verhelderende publikatie. Zij kunnen zich in toekomstige discussies ontpoppen als gedegen gespreksdeelnemers. Hun leerplannen, methodes en artikelen kunnen uitblinken door consciëntieus gebruik van sekse-onderscheid in persoonsaanduidingen. En zo kunnen zij een kleine bijdrage leveren aan het grote streven naar maatschappelijke gelijkheid voor vrouwen en mannen.

Joke Huisman

'Taal over sekse'

Een sociolinguïstische benadering

ATW-publikatie nr 45

mei 1984

Te bestellen bij: Instituut ATW, Spuistraat 210, Amsterdam, tel. 020 — 5253864

Overige literatuur:

Dédé Brouwe 'Hoe vrouwelijk is een hoofd?' in: *De Gids* jrg. 148, nr 2 (1985)

Marlies Ott *Kroonprinsen en Assepoesters. Een onderzoek naar de minderheidspositie van agentes en verplegers* Amsterdam, SUA, 1985

Maria Straver: zie Huisman